

El debat sobre la multiculturalitat als Estats Units: el cas dels *border studies*/*border theory* ¹

Pablo Vila

Universitat de Texas. EUA

Un dels debats més interessants sobre la multiculturalitat que s'està fent a l'actualitat als àmbits acadèmics nord-americans gira al voltant del que s'anomenà *border studies* o *border theory*. En aquest article, vull avançar una crítica al que denomino la versió «hegemònica dels estudis de frontera» nord-americans, plantejant que aquesta versió ens presenta una visió de la frontera que en privilegia el vessant nord-americà per damunt del mexicà, al mateix temps que la imatge del «creador de fronteres» és considerada com paradigmàtica de tota experiència fronterera, de manera que quasi s'oblida completament la possibilitat que molts habitants de la frontera vulguin «reforçar-la», i que la idea de «frontera» ha abandonat els seus ancoratges nacionals per estendre's a tota situació en què la idea de límits està involucrada, i perd en el camí l'especificitat de les fronteres locals. Des de les fronteres nacionals reals i des de les etnografies que s'hi fan, la teoria hegemònica nord-americana (que es basa més en els estudis literaris que en l'antropologia) apareix parcial i esbiaixada, i té molt més a veure amb la cerca identitària d'un grup social molt particular (els chicanos de classe mitjana amb inserció acadèmica) que amb la vida quotidiana de milions de fronterers (mexicans, anglos, afro-americans, indígenes, asiàtics, etc., etc.) per als quals la frontera és molt més que una simple metàfora.

One of the most interesting debates on multiculturality developing today in North American academic milieu is that of «border studies» or «border theory.» In this article, I will advance a critique of what I call «hegemonic border studies,» maintaining that this version presents us with a vision of the border that privileges its North American side over the Mexican, while the image of the «border crosser» is considered paradigmatic of all border experience, almost wholly forgetting the possibility that many border inhabitants might like to «reinforce» it, and that the idea of «border» has lost its national anchorage to extend itself to any situation comporting the idea of boundaries, so that the specificity of local frontiers is lost. From real national borders and the ethnographies made of them, hegemonic North American theory (which is based more in literary studies than in anthropology) appears partial and biased, having much more to do with the search for identity of a highly specific social group (middle-class Chicano academics) than with the daily life of millions of border dwellers (Mexicans, Anglos, Afro-Americans, Native Americans, Asians, etc.) for whom the border is much more than a simple metaphor.

Introducció

Un dels debats més interessants sobre la multiculturalitat que s'està donant a l'actualitat en els àmbits acadèmics nord-americans gira al voltant del que s'anomenà «border studies» (estudis de frontera) o «border theory» (teoria de frontera). Així, a la darrera dècada, s'han produït canvis molt interessants en aquests àmbits d'investigació. M'estic referint al canvi del centre de gravetat dels estudis de frontera des de la sociologia, l'antropologia, l'economia i la història (amb el seu particular èmfasi en la investigació empírica), cap a la crítica literària i el seu èmfasi en la teoria. Si això és el que succeï des del punt de vista disciplinari, des del punt de vista geogràfic, la versió avui hegemònica dels estudis de frontera s'ha mogut de ser una empresa binacional (és a dir, que estudiava la frontera Mèxic-els Estats Units des d'ambdós costats de la línia demarcadora estatal) a ser una empresa sobretot dels Estats Units, que estudia la frontera només des del vessant d'aquest darrer país.

Com a punt de partença d'aquests canvis, podríem assenyalar l'aparició vers la fi dels anys vuitanta i l'inici dels noranta d'una sèrie de llibres molt importants que canviaren completament la direcció dels estudis de frontera. Entre aquests llibres es destaquen particularment els treballs de Gloria Anzaldúa *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza* (1987), Renato Rosaldo *Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis* (1989), D. Emily Hick *Border Writing: The Multidimensional Text* (1991), com també la col·lecció d'assaigs editada per Héctor Calderón i José David Saldívar *Criticism in the Borderlands* (1991).

L'impacte que produïren aquests magnífics llibres fou tan gran que pràcticament esborrà no solament la rica història de la disciplina «estudis fronterers» que va predir la seva aparició, sinó

1. És interessant de fer notar que hi ha una mena d'obsessió pels estudis sobre la frontera Mèxic-Estats Units, perquè s'hi presta molta més atenció que a la frontera dels Estats Units amb el Canadà. Aquest biaix ja és per si mateix molt il·lustratiu.

Els estudis sobre la frontera entre els EUA i Mèxic han estat fins als anys noranta marcats per una versió hegemònica que ha tingut un caràcter excloent pel fet que no abastava tots els aspectes que aquesta realitat presenta. Fotografia: detenció d'un mexicà en la frontera dels EUA

també el treball d'aquells investigadors que treballaren (i encara ho fan) en estudis de caire més empíric, els quals han estat completament marginalitzats i, alguns cops, exclosos de ser sotmesos a qualsevol consideració seriosa. En aquest sentit, és simptomàtic que ni Anzaldúa, ni Rosaldo, ni Hicks no fan cap menció a la important investigació empírica que es féu en el passat sobre els temes fronterers que tracten en els seus llibres (raça, etnicitat, identitat, gènere, etc.). La negació de tal passat és tan completa, que molta gent als Estats Units creuen que els estudis de frontera i la teoria de frontera varen néixer amb l'aparició d'aquests llibres al final dels vuitanta.

Nogensmenys, després de ser hegemònica en el camp per espai de diversos anys, aquest cos teòric ha estat darrerament criticat des d'una varietat de posicions diferents. En primer lloc, alguns acadèmics mexicans han plantejat que la frontera Mèxic - els Estats Units, que la majoria d'aquests llibres retrata de manera tan sofistica-

da, poc té a veure amb la frontera que ells experimenten (i moltes vegades literalment «pateixen») des de l'altre vessant de la tanca divisòria (Barrera, 1995; Tabuenca, 1997). En segon lloc, altres estudiosos han posat l'èmfasi en el caràcter excloent de la versió hegemònica dels estudis fronterers tal com s'expressa en els llibres esmentats abans, plantejant que la teoria de frontera sol essencialitzar les cultures que han de ser creuades (Johnson and Michaelsen, 1997). En tercer lloc, en el meu llibre *Crossing Borders. Reinforcing Borders* plantejo que a la gran majoria dels treballs nord-americans recents sobre teoria de frontera, la possibilitat teòrica que la fragmentació de l'experiència quotidiana que caracteritza la postmodernitat pugui dur al reforçament de fronteres en lloc de convidar a creuar-les no és usualment considerat, on la metàfora del «creuador de fronteres» es privilegia a la del «reforçador de fronteres».

Un corol·lari d'aquesta darrera tendència és la

proclivitat amb la qual la teoria de frontera nord-americana construeix el «creador de fronteres» o «híbrid» (en alguns casos l'emigrant llatinoamericà en general, però molt més usualment almenys en els llibres esmentats abans el *chicano* en particular) en alguna cosa així com el nou «subjecte privilegiat de la història» (Vila, 1998). En cinquè lloc, els estudis fronterers nord-americans recents s'han desplaçat des de l'estudi de temes relacionats amb la frontera entre Mèxic i els Estats Units en particular cap a temes molt més amplis, on la metàfora de «la frontera» és emprada per retre compte de qualsevol tipus de situació on la idea de límits sigui present, això és, qualsevol espai físic o psíquic sobre el qual es puguin puntualitzar problemes de límits: fronteres entre països, entre grups ètnics en els Estats Units, entre gèneres, entre disciplines acadèmiques, etc. (Fox, 1994). D'aquesta manera, els conceptes de «frontera» i «creador de fronteres» semblen haver-se convertit en termes molt ubics que representen l'experiència d'(alguna) gent en el món postmodern, el qual és descrit com fragmentat i produint contínuament noves fronteres que han d'ésser creuades sempre *ad novo*. Addicionalment, si la més recent encarnació dels estudis de frontera nord-americans planteja que les fronteres existeixen pertot arreu, de vegades sembla com si l'experiència de creuar totes aquestes distintes fronteres fos predicada com si fos molt similar. Per dir-ho d'una altra manera, (Grossberg, 1996) sembla que per al «creador de fronteres» o «l'híbrid», l'experiència de moure's entre diferents disciplines, etnicitats, cultures i països no és essencialment gaire distinta. Així, aquest tipus d'acostament no solament tendeix a homogeneïtzar experiències que poden ésser molt diferents, ans també tendeix a homogeneïtzar les fronteres.

En sisè lloc, en una bona part de la nova teoria de frontera nord-americana, hi ha una tendència molt marcada de confondre el fet de compartir una cultura amb el de compartir una identitat (Vila, 1998). En aquest article, per motius d'espai obvis, només em concentraré en tres de les més recents crítiques que la nova versió dels estudis fronterers nord-americans ha rebut

en els darrers anys. Així, només desenvoluparé els temes de com de diferent es veu la frontera Mèxic - els Estats Units quan s'observa des del costat mexicà, la predilecció de la metàfora del «creador de fronteres» per sobre la del «reforçador de fronteres», i l'extensió de la idea de frontera a tota situació on la idea de límits està involucrada.

«The U.S. Mexico border» versus «la frontera entre Mèxic i els Estats Units»

Tal com he esmentat més amunt, diversos acadèmics mexicans que durant més de vint anys han estat estudiant el costat mexicà de la frontera, no se senten representats per la frontera tal com és conceptualitzada per l'actual versió hegemònica dels estudis fronterers nord-americans. Com bé diu Socorro Tabuenca (1997: 87): «En Estados Unidos la metáfora de la frontera ha constituido la ruptura de estructuras monolíticas. Lo que definimos como *border literature* o *border writing* la mayoría de las veces se refiere a conceptos, más que a una región geográfica. No obstante, para quienes hacemos estudios de este tipo en el lado mexicano nos es difícil pensar en la frontera sólo como metáfora.»

O, en paraules d'Eduardo Barrera (1995: 14):

«Estas figuras [la frontera y los migrantes] son usadas como meros tropos para ilustrar los procesos de diferenciación identitaria y desterritorialización (o reterritorialización). La frontera se convierte en una abstracción que sirve para medio delimitar las otredades, mientras que los/as migrantes son sólo portadores/as de códigos cruzando las abstractas fronteras entre territorios que son sólo grandes espacios semióticos. El migrante que es migrante como estrategia material de supervivencia y que arriesga su integridad cuando menos física queda reducido a mero nómada semiúrgico.»

Tabuenca va una mica més enllà i planteja que descriure la frontera tal com se la veu des del costat nord-americà solament, és a dir, el que ella critica com «apropiació chicana de la fron-

*La versió hegemònica sobre el que significa i el que és la frontera ha exclòs un seguit d'aspectes de les problemàtiques generades al voltant d'aquesta situació.
Fotografia: grup de chicanos a Los Angeles*

tera y de los procesos de cruce fronterizo», propicia «la invisibilidad o el colonialismo intelectual que hasta la fecha han sobrellevado la frontera norte mexicana, sus referentes y su literatura» (1997: 87).

Així, d'acord amb Tabuenca, el que comença com un moviment per donar veu a un sector prèviament marginalitzat (els *chicanos* en els Estats Units) s'ha convertit en un moviment que a la vegada en marginalitza d'altres (els ciutadans mexicans més enllà de la frontera), «silenciando sus voces». Un dels exemples que Tabuenca presenta per explicar la seva posició és el treball de Guillermo Gómez-Peña i la seva «autorització» escolàstica per alguns dels més importants autors que desenvolupen el concepte d'«hibridació» (Néstor García Canclini i Homi Bhabha) i certs antropòlegs que estudien la frontera Mèxic - els Estats Units, com Robert Alvarez (1995: 448), el qual, per exemple, planteja que: «Gómez-Peña illustrates how the borders metaphor can be elu-

sive, undefinable, tautological, and even mystifying... his experience is ambiguous and characterized by multiple identities, which, like the metaphor of the border itself, is difficult to precisely define». Nogensmenys, d'acord amb Socorro Tabuenca (1997: 88):

«La frontera de Gómez-Peña y la de los mexicanos, especialmente la de los mexicanos fronterizos, son muy diferentes ... en nuestra época, con el fin de la Guerra Fría y aun con la firma del Tratado de Libre Comercio (TLC/NAFTA), ya en la práctica social Estados Unidos ha resuelto ver a las y a los migrantes (in)documentados/as como uno de los enemigos públicos principales, ha fortalecido sus confines geopolíticos hacia el sur, ha tomado a los/as migrantes como chivos expiatorios y ha reelaborado un discurso antiinmigrante. Por consiguiente, en este caso, la performance de Gómez-Peña, en vez de ser una 'realidad alternativa' o crear un diálogo internacionalista, se vuelve riesgoso. Cuando el artista

proyecta la imagen de un migrante y desplaza al referente de carne y hueso, 'lo/a deja ante el bloque real y la 187 más solo/a y explotado/a tras haber explotado la plusvalía existencial' (Barrera, 1995: 16). De la misma forma, su representación artística de la frontera desvanece y oprime las otras muchas representaciones artísticas fronterizas.»

Així, quan el «migrant» de la versió hegemònica dels estudis fronterers nord-americans és exemplaritzat per les *performances* artístiques de Gómez-Peña, les experiències de molts altres emigrants queden silenciades. Per exemple, l'emigrant del cànon (tal com és representat per Gómez-Peña) és un emigrant que celebra la migració internacional, quelcom que molts mexicans no gosarien celebrar, atès que «rechazan la celebración de las migraciones causadas muchas veces por la pobreza, que se repite en el nuevo destino» (García Canclini, 1990: 302). L'emigrant del cànon, l'epítom del «creador de fronteres», és algú que és completament bilingüe (per poder treure tot l'avantatge que significa estar en l'«*in-between*» de Bhabha, per exemple), mentre que molts immigrants mexicans són monolingües o tenen un coneixement molt precari de l'idioma anglès. L'emigrant del cànon, Gómez-Peña, l'artista consagrat, té habilitats que el mercat dels Estats Units valora altament, quelcom que molts dels immigrants mexicans no posseeixen. I la llista de diferències entre Gómez-Peña, l'híbrid, el creador de fronteres per excel·lència, i els milions de mexicans que creuen la frontera tots els anys podria continuar *ad finitum*.

2. En una entrevista radiofònica, el periodista va preguntar Gómez-Peña:

Periodista: «Si estima tant el nostre país, com vostè diu, perquè viu a Califòrnia?»

Gómez-Peña: «M'estic desmexicanitzant per a mexicanitzar-me'...» ... (citada a García Canclini, 1990: 301)

El problema, d'acord amb Eduardo Barrera, és que un cert tipus de relació «incestuosa» sembla haver-se establert entre Gómez-Peña i alguns dels més importants teòrics de la «hibriditat»:

«L'ús de Gómez-Peña per part de García Canclini i Homi Bhabha no és mera coincidència. Els textos de l'artista són producte de la seva fascinació pel sincretisme de la frontera i seria ingenu pensar que no es troba influenciat per la bibliografia postestructuralista. Mentre que els acadèmics «proven» els seus arguments amb els textos de Gómez-Peña, aquest construeix la seva frontera abeurant de les mateixes fonts teòriques. Aquesta relació quasi incestuosa es converteix en un circuit que exclou els referents primaris. La frontera de Gómez-Peña es converteix en La Frontera de García Canclini i Homi Bhabha, i l'artista es converteix en l'Emigrant. Aquest emigrant és un emigrant semiúrgic on el signe ha reemplaçat totalment la matèria (1995: 15).»

És interessant puntualitzar aquí que Gómez Peña també sembla representar l'emigrant per antonomàsia en algunes investigacions etnogràfiques fetes a la frontera, i no sols en la literatura o els treballs més teòrics sobre el tema. Com planteja Claire Fox (1994: 69):

«Gómez-Peña's self presentation as a shaman in performances such as Border Brujo has clearly been read by academics, journalists, and other as that of a spokesperson for all border crossers. His descriptions of 'border consciousness', for example, appear repeatedly in a recent article by an anthropologist [Rouse 1991] about a transborder migration circuit of undocumented workers between Aguililla, Mexico, and Redwood City, California, but at no point in the article does the author quote his own informants regarding their lifestyle and consciousness.»

I si això és el que s'esdevé a la costa oest (Tijuana, San Diego) de la frontera entre Mèxic i els Estats Units, a la costa est (la vall baixa del Río Grande/Bravo), també es verifica un procés bastant similar d'«apropiació», «silenciamient» i

Els plantejaments teòrics sobre l'emigració sorgits arran d'una visió parcial del tema fan que molts emigrants no se sentin identificats amb els discursos oficials sobre la seva situació.

Fotografia: família d'hispanos a Los Angeles

«essencialització». M'estic referint aquí al renomnat treball de Gloria Anzaldúa *Borderlands/La Frontera*, on de nou trobem que la frontera entre Mèxic i els Estats Units és reduïda a la seva expressió nord-americana. Com bé diu Socorro Tabuena (1997: 89):

«En el texto de Anzaldúa... la frontera geográfica y las relaciones entre México y Estados Unidos se esencializan. En él se presentan a los blancos estadounidenses como «ellos» y a las minorías como 'nosotros'. Su frontera 'es una herida abierta where the Third World grates against the first and bleeds'. Pero ese tercer país, esa cultura de la frontera de Anzaldúa, es también una cultura metafórica narrada desde el primer mundo».

D'aquesta manera, a la «versión norteamericana del tercer país» d'Anzaldúa, els actors apareixen com molt rígids, molt demarcats, en contra de l'autoproclamat intent de mostrar totes les possibilitats que el fet de creuar fronteres implica-

ria. «Nosaltres» (tots els possibles marginals o subordinats del costat nord-americà de la frontera) som diferents en relació a «ells» (tots els poderosos del mateix costat de la línia divisòria). Però, on resten tots els altres actors fronterers? En el meu llibre *Crossing Borders. Reinforcing Borders*, dedico més de dues-centes pàgines a descriure la multiplicitat d'«altres» que la frontera genera (l'emigrant del sud de Mèxic com «l'altre» per al nadiu del nord de Mèxic; l'immigrant il·legal mexicà com «l'altre» en relació a l'immigrant legal; l'emigrant recent mexicà com «l'altre» comparat amb l'emigrant amb més temps de residència; l'emigrant mexicà en general com «l'altre» en relació als mexicoamericans, *anglos* i afroamericans; la gent d'ascendència mexicana—independentment de la seva nacionalitat—com «l'altre» respecte dels *anglos* i els afroamericans; i la llista continua).

Des de la perspectiva nord-americana, moltes d'aquestes diferències directament no es poden veure, i moltes altres tenen un sentit completa-

Les conceptualitzacions de caràcter metafòric sobre el que significa l'emigració, nascudes arran de discursos hegemònics, són escassament acceptats pels emigrants

ment diferent que el que opera en el vessant mexicà de la frontera. La construcció teòrica d'un «tercer país» a la frontera Mèxic – els Estats Units és una iniciativa nord-americana, i no pas massa ciutadans mexicans (acadèmics o no) estan d'acord amb aquesta iniciativa. L'experiència texana encara és recordada per molts en el nord de Mèxic quan algú planteja la creació d'un altre país a la frontera. Aquesta és la raó per la qual, més enllà de tota la retòrica contrària per part de molts acadèmics *chicanos*, la versió hegemònica dels estudis fronterers nord-americans és vista per molts intel·lectuals mexicans com una altra astúcia del poder nord-americà:

«Anzaldúa y Gómez-Peña (entre otros), al hablar desde los intersticios de la cultura estadounidense, han autorizado su hibridez en el discurso social de la diferencia. Sin embargo, al autorizarse y canonizarse... se alían a las prácticas del poder político y económico a escala internacional, a pesar de que su escritura o su toma de acciones resistan dichas prácticas. Y, como sucede con toda consagración de unos/as, apoyan el silenciamiento de otros/as. En este sentido, podemos advertir la tensión y la dis-

tancia entre teoría y práctica, a pesar de las negociaciones textuales de estos/as y otros/as escritores/as». (Tabuenca, 1997: 90)

Per a aquells que fan investigacions sobre la frontera des del costat mexicà d'aquesta, és molt difícil veure-la només com una metàfora, com la possibilitat per excel·lència de tots els encreuaments, les hibridacions i trops afins. Per a aquells que viuen del costat mexicà, la metàfora del creuador de fronteres de la versió hegemònica de la disciplina usualment es concreta en llargues (i no gaire plaents) hores d'espera en els passos internacionals, tediosos tràmits immigratoris, continus frecs amb els agents fronterers o la patrulla fronterera, possibles (i molts cops letals) topades amb l'exèrcit nord-americà que patrulla la frontera, acalorats debats amb els ciutadans nord-americans (*anglos* i mexicoamericans per igual) sobre la «insultant» bandera mexicana (de les mides d'un camp de futbol) que actualment oneja prop la línia divisòria a les principals ciutats mexicanes de la frontera, etc., etc. És per això, que Socorro Tabuenca (que estudia temes fronterers des de Ciudad Juárez) planteja el següent:

«En estos discursos [los norteamericanos] sobre la frontera hay una constante: *the Borderlands* para la mayoría de las y los chicanos es la tierra prometida, el regreso a la tradición mexicana o latinoamericana, el asiento de la identidad deseada. Es un sitio a donde se acude, generalmente, a través del recuerdo, de la lectura o de la escritura; es un lugar, empero, que raramente visitan o en el que pocas veces se establecen los promotores de dichos discursos... para quienes estudiamos, cruzamos y vivimos la frontera geográfica tanto en los discursos como en la cotidianidad resulta problemático verla como metáfora o como utopía... » (1997: 92)

Òbviament, una cosa és escriure sobre la metàfora i una altra molt diferent és creuar-la pensament tots els dies.

Creuant fronteres/reforçant fronteres

Tal com ja he esmentat més amunt, a la vasta majoria dels treballs recents sobre estudis i teoria de frontera, la possibilitat teòrica que la fragmentació de l'experiència que sembla caracteritzar la vida postmoderna pugui dur al reforçament de fronteres en lloc d'una invitació a travessar-les, no és considerada usualment, i «creuant fronteres» i no «reforçant fronteres» és la metàfora preferida per l'actual versió hegemònica dels estudis de frontera nord-americans. Aquesta és justament la principal crítica de Russ Castronovo a la disciplina, perquè «As a site of contested cultural production, the border offers a shifting ground ripe for articulations of oppositional consciousness; however, this uncertain terrain is laden with 'traps'... that suture homogeneity and confirm hierarchical structures» (1997: 196). D'aquesta manera, Castronovo ens recorda que el nacionalisme, com a força que consolida, demarca i jerarquitzava, també pot estar present a la frontera, com a resposta a la permeabilitat i fluïdesa de la cultura fronterera:

«As the site of difference, the border becomes strategic in promoting the desire of sameness... 'Border Theory', and the narratives of resistance and sub-

version that it supplies, does not travel well; it too readily formulates a perspective that overlooks the force and appeal of the nationstate» (1997: 197198). Hem de recordar aquí que el nacionalisme és sempre negociat, precisament, en relació a la diferència. Com bé ens recorda Stuart Hall (1991: 22): «It always had to absorb all the differences of class, of region, of gender, in order to present itself as a homogeneous entity».

Jo penso que el que Slavoj Žižek planteja en relació amb la relació dialèctica que hi ha entre l'universal i el particular és important de considerar en aquest context. D'acord amb Žižek (1997: 28), «each universal ideological notion is always hegemonized by some particular content which colors its very universality and accounts for its efficiency». En aquest sentit, penso que els estudis contemporanis de teoria de frontera als Estats Units han estat hegemonitzats per la metàfora del «creuador de fronteres» fins a tal punt que la possibilitat que les fronteres també puguin produir el reforçament de les diferents (imaginades, narrativitzades i fragmentades) identitats que suposadament separen, ha estat oblidada quasi totalment. Així, a l'actual versió dominant dels estudis i la teoria de frontera nord-americana, la noció universal de la frontera com a lloc de trobada és sostinguda per la pseudoconcreta representació del «creuador de fronteres» —de manera que el cas particular del creuador de fronteres és silenciosament concebut com «típic» de les experiències de frontera en general i d'allò que els és peculiar. D'aquesta manera, d'acord amb Žižek (1997: 29):

«This specific twist, a particular content which is promulgated as «typical» of the universal notion, is the element of fantasy, of the phantasmatic background/support of the universal ideological notion. To put it in Kantian terms, it plays the role of 'transcendental schematism', translating the empty universal concept into a notion which directly relates and applies to our 'actual experience'».

Però el que també planteja Žižek és que l'especificació concreta no és solament una mera exemplificació (1997: 29). Estic d'acord, ja que

crec que és precisament en aquest àmbit on finalment es definirà la lluita ideològica sobre la direcció que han de prendre els estudis i la teoria de frontera nord-americana —per exemple, en el moment en el qual percebem com «típic» el cas del «reforçador de fronteres», la perspectiva canvia radicalment. Nogensmenys, per poder constituir-se en hegemònica, la teoria que es basa en el *border crosser* com el que és prototípic del que succeeix a les fronteres ha d'apel·lar a quelcom que no aparegui com «ideològic». En paraules del mateix Zizek (1997: 30):

«The struggle for ideological and political hegemony is thus always the struggle for the appropriation of the terms which are 'spontaneously' experienced as 'apolitical', as transcending political boundaries».

En el cas particular de la versió actualment hegemònica dels estudis i la teoria de frontera nord-americana, el que apareix com «apolític» és la idea que tothom és (almenys potencialment) un creuador de fronteres, i la tasca «apolítica» de qualsevol creuador de fronteres és la de salvar totes les cultures individuals de la destrucció, proposant un projecte de benestar global que preservi totes les cultures i les llengües existents embastant les subjectivitats frontereres que les encarnen (Johnson and Michaelsen, 1997: 12). Així, l'anhel de preservació cultural és allò que és «no ideològic»; que és absolutament indispensable per sostenir el projecte ideològic de l'actual versió hegemònica de la teoria de frontera nord-americana.

I el que és interessant és que fins i tot els crítics que clarament perceben el biaix de l'aproximació a les fronteres per part del corrent principal de la disciplina als Estats Units (i que fàcilment reconeixen l'hegemonia de la narrativa sobre el «creuador de fronteres»), es queden bastant curts en les seves crítiques. M'estic referint aquí a la, per altra banda, molt interessant contribució de Russ Castronovo a *Border Theory*. Aquest autor planteja que les negociacions al llarg de la frontera també tenen com a resultat no buscat la solidificació i extensió dels

límits racials i nacionals (1997: 196), però remarca que és la «nació» la que reforça la frontera, i no permet la possibilitat que altres aspectes de la identitat fronterera, a més del nacionalisme, puguin també ser reforçats en lloc de ser creuats:

«Border crossers are not the only ones who find advantage in the liminality at the margins of culture. The nation regulates this space as well, except that in this case such boundaries figure as occasions to imagine, often aggressively, fixed and unrelenting standards of citizenship and belonging (1997: 196)».

El meu desacord amb la proposta de Castronovo té dos vessants. Per un costat, penso que la idea de la «nació» en general enfosqueix el fet que l'estat no és l'únic que se sent amenaçat pel continu creuament de les seves fronteres. Alguns habitants de les fronteres també perceben aquests creuaments com una amenaça a les seves identitats nacionals. Per una altra banda, hi ha una infinitat d'identitats frontereres, no solament les nacionals, que també se senten amenaçades. Per esmentar solament un exemple, això és precisament el que esdevé amb les identitats regionals i municipals de molts mexicans del nord i/o *Juarenses* a la frontera entre Mèxic i els Estats Units, que senten que el procés de globalització (que en el particular cas de la frontera nord de Mèxic vol dir la presència de milers de plantes de muntatge estrangeres que han atret a la zona cents de milers d'emigrants provinents del sud i del centre del país) està minant la seva cultura i la seva tradicional forma de vida a causa de la «invasió» que estan patint per part dels, moltes vegades, menyspreats habitants del sud de Mèxic.

I el problema no és que els «reforçadors de fronteres» tinguin una presència més activa que els «creuadors de fronteres» en qualsevol situació específica de frontera, sinó que els dos conviuen en un mateix àmbit fronterer i fins i tot una mateixa persona pot ser, en distintes circumstàncies i respecte de diferents aspectes de la seva identitat, un «reforçador» i un «creuador»

La frontera genera una multiplicitat d'estils de vida i de tipus d'emigrants.

Fotografia: chicanos anant al treball a Califòrnia

de fronteres al mateix temps. Com bé planteja Stuart Hall (1991: 2627):

«One of the things which happens when the nationstate begins to weaken, becoming less convincing and less powerful, is that the response seems to go in two ways simultaneously. It goes above the nationstate and it goes below it. It goes global and local in the same moment. Global and local are the two faces of the same movement from one epoch of globalization, the one which has been dominated by the nationstate, the national economies, the national cultural identities, to something new.»

En aquest sentit estic ben convençut que el procés de globalització i hibridació ha arribat per romandre, on capital, gent i cultura es mobilitzen constantment, i permeten als actors socials l'ancoratge de les seves identitats en les noves entitats híbrides que tal procés va creant, amb la possibilitat d'usar com a rètol identitari el vell nom de la regió que adquireix un nou significat («*fronterizos*» és un bon exemple en el nord de Mèxic), o també fixar la identitat en la nova entitat supranacional que està essent construïda («europeu» és un exemple pertinent...; potser en el futur, «*nafteny*» també ho sigui a l'Amèrica

del Nord...). Això són precisament els «creadors de fronteres». Però també penso que molta gent (en aquest cas els «reforçadors de fronteres») se senten amenaçats per la idea d'abandonar un tipus d'identitat i cultura (ésser americà, mexicà, etc.) que els ha identificat per generacions i en la qual han invertit esforç, desitjos i aspiracions. Com planteja Stuart Hall (1991: 26):

«when the era of nationstates in globalization begins to decline, one can see a regression to a very defensive and highly dangerous form of national identity which is driven by a very aggressive form of racism».

D'aquesta manera, molts mexicans de la frontera estan molt preocupats en relació amb la seva identitat de «mexicans» perquè McDonald's està desplaçant moltes *taquerías* a Juárez, al mateix temps que els americans senten que la seva identitat i la seva cultura està amenaçada perquè la salsa mexicana ha desplaçat el *ketchup* en diversos estats de la unió, o perquè en alguna de les seves missions a l'espai, la tripulació del transbordador s'endugué *tortillas* en lloc de pa, ja que les *tortillas* no fan molles, quelcom que cal tenir molt en compte en contextos no gravitato-

Les teoritzacions sobre el que significa la hibridació en territori de frontera de vegades comporten que se silenciïn les veus d'altres actors fronterers.

Fotografia: Avinguda a Ciudad Juárez (Mèxic)

ris. El problema rau en el fet que ambdós processos estan esdevenint simultàniament, i diferents actors a la mateixa regió (per diferents raons) reaccionen de manera distinta.

Al mateix temps, podríem afegir que també hi ha un tercer ingredient en relació amb com el procés de globalització incideix en la construcció de les identitats, al qual Zizek denomina «the ethnicization of the national» (1997: 42), en el qual en lloc del procés que caracteritzà la constitució inicial de la nació, és a dir, la «nacionalització d'allò que és ètnic», s'estaria operant una renovada cerca o reconstitució de les «arrels ètniques» i altres formes identificatòries primàries com la comunitat local, la religió, etc. La gent que opta per aquesta forma de construcció de les seves identitats també serien «reforçadores de fronteres» i no «creadores de fronteres». D'acord amb Stuart Hall (1991: 34):

«The return to the local is often a response to globalization. It is what people do when, in the face of a particular form of modernity which confronts them in the form of the globalization... they opt out of that and say 'I don't know anything about that any more. I can't control it. I know no politics which can get hold of it. It's too big. It's too inclusive. Everything is on its side. There are some terrain in between, little interstices, the smaller spaces within which I have to work.'»

El que tant Hall com Zizek descriuen quan parlen de l'«etnicització del que és nacional» o «el retorn al que és local» és el procés a través del qual, hi ha persones que amenaçades en llurs identitats pel procés de globalització, retornen a formes d'identificació i de relació primàries, aquelles comunitats petites que són coneixibles, localitzables, on hom coneix les veus i les cares dels «altres» (Hall, 1991: 35).

I si els tres escenaris que presento més amunt podrien ésser considerats com els «tipus ideals» de creadors/reforçadors de fronteres, la vida quotidiana de la frontera és encara molt més problemàtica i complexa, i de vegades la mateixa gent pot ésser definida, alternativament, com a creadora de fronteres i com a reforçadora d'a-

questes mateixes fronteres. Considerem el cas dels indis mixtecos que, tot i ser originaris del sud de Mèxic, ara tenen una presència molt important a Califòrnia. Els mixtecos a l'actualitat han assumit una identitat de «comunitat indígena binacional» i han començat a enterrar els seus morts també a Califòrnia en els darrers anys. Com podríem classificar aquest grup nadiu mexicà? Són creadors de fronteres o reforçadors de fronteres? Depèn. Des del punt de vista de la nacionalitat són clarament «creadors de fronteres», ja que es consideren a si mateixos una comunitat binacional amb arrels als dos costats de la frontera. Des del punt de vista de l'etnicitat són creadors i reforçadors de fronteres ensems, perquè si per un costat estan deixant enrere la seva identificació primària de «mixtecos» i accepten ser interpel·lats com a «indígenes», al mateix temps reforcen aquesta darrera identitat contrastant-la respecte a la seva identitat de mexicans i/o nord-americans.

Per totes aquestes raons, penso que la metàfora del «creuament de fronteres» que autors com Anzaldúa i companyia estan proposant és correcta, però també parcial. Em sembla que s'hauria de complementar amb una altra metàfora que es referís al «reforçament de fronteres» o quelcom semblant, car molta gent no té cap intenció de creuar aquestes fronteres, o de viure «on borders and in margins, keeping intact one's shifting and multiple identity and integrity» (Anzaldúa, 1987: i). Pel contrari, molta gent vol reforçar les esmentades fronteres. Em sembla

que la tasca d'una teoria de frontera renovada hauria de ser el fet de mirar a ambdós vessants de la frontera tot cercant aquestes múltiples lectures de la situació fronterera, on distints tipus de narratives poden coexistir en un mateix lloc. Algunes d'aquestes narratives ja estan utilitzant el model de la hibridació proposat per Anzaldúa, Rosaldo i companyia, un model més lligat a la lògica derrideana del suplement, de la *difference*, que a la lògica identitària modernista. Però altres narratives frontereres cerquen reforçar els límits rígids, les distincions categorials estrictes, la lògica identitària occidental d'«aquest o aquell» que està a les antípodes de la manera de pensar híbrida o mestissa. En aquest sentit penso que el bonic text d'Anzaldúa és la utopia que hem de tenir present i per la qual lluitar a la frontera. Una utopia que, atès que la identitat és aquella estranya sedimentació de passat, present i futur, ja es troba en alguns actors fronterers.

Fronteres per tots els costats

Tot reflexionant sobre la situació dels estudis de frontera a la fi del mil·lenni, Ulf Hannerz planteja el següent (1997: 537538):

«Some of our preoccupation with borders comes from the fact that we use the notion, and a number of closely related ones, not only to refer to the politicogeographical entity, or some other kind of line of spatial demarcation, but in a wider metaphorical sense. Borders, boundaries, frontiers—in some languages these may be all the same, combined into a single term, and in others they may carry quite different historical and symbolic loads—have become a more general vocabulary of discontinuity and difference in society and culture.»

Aquest ús molt general dels conceptes de «frontera» i «creadors de frontera» en la versió hegemònica dels estudis fronterers nord-americans ha reemplaçat, en alguns casos, el seu ús més específic per referir-se a l'experiència de viure prop de límits nacionals (en particular, de

viure a la frontera entre Mèxic i els Estats Units). Tal com planteja Claire Fox (1994: 61):

«But even though the U.S.Mexico border retains a shadowy presence in the usage of these terms, the border which is currently in vogue in the U.S.... is rarely sitespecific. Rather, it is invoked as a marker of hybrid or liminal subjectivities, such as those which would be experienced by persons who negotiate among multiple cultural, linguistic, racial, or sexual systems throughout their lives. When the border is spatialized in these theories, that space is almost always universal. «The Third World having been collapsed into the First,» as the argument goes, the border is now to be found in any metropolis—wherever poor, displaced, ethnic, immigrant, or sexual minority populations collide with the «hegemonic» population, which is usually understood to consist of middle—and upper—class WASPs.»

D'aquesta manera, molts teòrics de la frontera, en construir quelcom així com una «frontera globalitzada», perden de vista l'especificitat de regions frontereres com la frontera entre Mèxic i els Estats Units, on estatsnació continuen reforçant les seves fronteres. Amb aquest moviment teòric, la versió hegemònica dels estudis i la teoria de frontera nord-americana s'ha convertit en una disciplina que, paradoxalment, no necessita moure's per creuar fronteres. Com bé explica Fox (1994: 68):

«The de facto emergence of the metropolis as the site of border crossings in the work of postmodern theorists, in the wake of allegedly collapsed national boundaries, has in a sense made it possible for these intellectuals to conceive of crossing borders while remaining in the same place, simply by carrying out the duties of their profession.»

Aquest és el motiu pel qual molts teòrics de la frontera que s'adscriuen a la versió hegemònica nord-americana de la disciplina no veuen cap contradicció a escriure sobre la frontera sense viure-hi i sense fer ni tan sols treball etnogràfic en cap frontera política o geogràfica en particu-

lar. Si les fronteres existeixen en totes aquelles situacions on qualsevol població minoritària en termes d'ètnicitat, immigració, sexualitat, etc. col·lideix amb altres poblacions majoritàries o hegemòniques, i si s'assumeix que el fet de travessar fronteres és un procés més o menys similar en tots aquests casos, Gloria Anzaldúa i Renato Rosaldo poden escriure sobre la frontera entre Mèxic i els Estats Units des del nord de Califòrnia sense necessitat de moure's geogràficament o dur a terme cap tipus d'estudi etnogràfic en els escenaris sobre els quals escriuen. Per descomptat, el fet d'assumir simultàniament el rol de «subjecte privilegiat», «vertader híbrid», «amo de la virtut» i «aquell que, pel fet de ser subordinat, pot veure més clarament la realitat» (rol que molts cops és assumit pels exponents de la versió hegemònica dels estudis fronterers i que no puc tractar aquí per manca d'espai, vegeu: Vila, 1998), també ajuda a mirar les fronteres lluny de les fronteres físiques reals. Podria semblar que es presumeix que la «bona visió» supera les distàncies millor que la «mala visió».

En el cas d'Anzaldúa, en realitat, no tenim pas cap dret a reclamar-li un treball etnogràfic de la frontera física real que recolzi la seva posició, car Anzaldúa no és antropòloga, però en el cas de Renato Rosaldo, crec que sí tenim aquest dret. I és realment sorprenent que Rosaldo, que ha fet treball etnogràfic extensiu a les Filipines i a Califòrnia, a l'hora de parlar sobre la frontera entre Mèxic i els Estats Units només faci menció al treball literari d'Anzaldúa en el seu celebrat *Culture and Truth*, o als textos d'Arturo Islas (Rosaldo, 1994), com si no hi hagués treballs etnogràfics sobre la frontera dignes d'ésser esmentats, o com si la «bona visió» dels *chicanos* alliberés l'antropòleg *chicano* de la necessitat de fer etnografia en la «seva» frontera.

Conclusions

Aquest article ha volgut analitzar un tema molt important en els debats sobre la multiculturalitat als Estats Units: els estudis i la teoria de frontera. Majoritàriament iniciats per membres de mino-

ries ètniques nord-americanes, en especial per estudiosos *chicanos*, la versió actual hegemònica dels estudis fronterers es caracteritza per la seva empremta teòrica lligada molt més als estudis de crítica literària que a la investigació sociològica o antropològica. Clarament influenciats per la teoria de la «hibriditat», la globalització, la multiculturalitat i la postmodernitat, els estudis de frontera nord-americans semblen haver estat «apropiats» pels intel·lectuals *chicanos*, el quals, en el procés de construir una teoria englobadora (i com bé deia Foucault respecte de qualsevol teoria que no fos local), han silenciats les veus d'altres actors fronterers que vivencien la frontera i els processos de creuament de manera molt diferent a ells mateixos.

En aquest procés de silenciament, ha ocupat un lloc central el privilegi de la metàfora del «creuament de fronteres» per damunt d'altres metàfores possibles sobre l'experiència fronterera, com per exemple, aquella que es refereix al «reforçament» dels límits fronterers. Donada l'actualitat del que succeeix als Estats Units, aquest biaix no deixa d'ésser cridaner. A la dècada que ha vist un dels atacs més ferotges cap als immigrants en general i els indocumentats mexicans en particular (la Proposició 187 a Califòrnia que nega l'educació i els serveis mèdics a tots els immigrants indocumentats, la reforma del sistema de benestar a escala nacional que nega una bona quantitat de beneficis socials als immigrants legals, la Proposició 202 a Califòrnia que aboleix l'educació bilingüe, la *Operación Bloqueo* a El Paso, etc., etc., etc.), el fet de privilegiar el «creuador de fronteres» per damunt del «reforçador» no deixa d'ésser paradoxal.

El que succeeix és que aquest moviment teòric que privilegia el «creuador de fronteres» per damunt de la imatge del «reforçador» d'aquestes mateixes fronteres, té com a assumpció implícita una molt rígida separació entre «nosaltres» (generalment concebuts com «*los chicanos*») i «ells» (els *anglos*), com si els *chicanos in toto* fossin els creuadors i els *anglos in toto* reforçadors, de manera que essencialitzen en el procés ambdues identitats. Si aquesta és la realitat fronterera que es percep des dels llocs no fronterers des dels

Molts mexicans del nord i/o Juarenses a la frontera senten que el procés de globalització està minant la seva cultura i la seva tradicional forma de vida a causa de la «invasió» que estan patint per part dels, moltes vegades, menyspreats habitants del sud de Mèxic.

quals aquests teòrics de la frontera solen escriure, el que s'esdevé tots els dies a la frontera real els sembla quelcom molt diferent als investigadors que viuen i fan etnografia en llocs com Tijuana / San Diego, Juárez / El Paso o Matamoros / Brownsville. Des d'aquestes fronteres reals i des de les etnografies que s'hi fan, la frontera de la teoria hegemònica nord-americana sembla parcial i esbiaixada, i té molt més a veure amb la cerca identitària d'un grup social molt particular (els *chicanos* de classe mitjana amb inserció acadèmica) que amb la vida quotidiana de milions de fronterers (mexicans, *anglos*, afroamericans, indígenes, asiàtics, etc., etc.) per als quals la frontera és molt més que una mera metàfora.

Referències bibliogràfiques

- ALVAREZ, ROBERT R. JR. 1995 «The MexicanUS Border: The Making of an Anthropology of Borderlands». *Annual Review of Anthropology* 24: 447-470.
- ANZALDÚA, GLORIA. 1987 *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books.
- BARRERA, EDUARDO. 1995 «Apropiación y tutelaje de la frontera norte». *Puente Libre. Revista de Cultura* 4: 1317.
- BHABHA, HOMI K. 1994 *The Location of Culture*. New York: Routledge.
- CALDERÓN, HÉCTOR AND JOSÉ DAVID SALDÍVAR EDS. 1991 *Criticism in the Borderlands. Studies in Chicano Literature, Culture, and Ideology*. Durham: Duke University Press.
- CASTRONOVO, RUSS. 1997 «Compromised Narratives along the Border: The MasonDixon Line, Resistance, and Hegemony.» Pp. 195-220. A: Michaelson, Scott; Johnson, David E. [ed.] *Border Theory. The Limits of Cultural Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- FOX, CLAIRE. 1994 «The Portable Border: SiteSpecificity, Art, and the U.S.Mexico Frontier» *Social Text* 41: 6182.
- GARCÍA CANCLINI, NÉSTOR. 1990 *Culturas Híbridas. Estrategias para entrar y salir de la modernidad*. Mexico: Grijalbo/Consejo Nacional para la Cultura y las Artes.
- GROSSBERG, LAWRENCE. 1996 «Identity and Cultural Studies Is That All There Is?» A: Hall, Stuart; Du Gay, Paul [ed.] *Questions of Cultural Identity*. London: Sage Publications, p. 87-107.
- HALL, STUART. 1991 «The Local and the Global: Globalization and Ethnicity.» A: King, Anthony D. [ed.] *Culture, Globalization and The WorldSystem. Contemporary Conditions for the Representation of Identity*. Binghamton: State University of New York at Binghamton, p. 1939.
- HANNERZ, ULF. 1997 «Borders». *International Social Science Journal* 154: 537-548.
- HICKS, EMILY. 1991 *Border Writing: The Multidimensional Text*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- JOHNSON, DAVID E. AND SCOTT MICHAELSEN. 1997 «Border Secrets: An Introduction.» A: Michaelson, Scott; Johnson, David E. [ed.] *Border Theory. The Limits of Cultural Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 139.
- ROSALDO, RENATO. 1989 *Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis*. Boston: Beacon Press.
- 1994 «Race and Other Inequalities: The Borderlands in Arturo Isla's Migrant Souls.» A: Gregory, Steven; Sanjek, Roger [ed.] *Race*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, p. 213-225.
- ROUSE, ROGER. 1991 «Mexican Migration in the Social Space of Postmodernism». *Diaspora* 1: 823.
- TABUENCA CÓRDOBA, MARIA SOCORRO. 1997 «Aproximaciones críticas sobre las literaturas de las fronteras». *Frontera Norte* 9 (18): 85-110.
- VILA, PABLO. [En premsa] *Crossing Borders. Reinforcing Borders. Social Categories, Metaphors and Narrative Identities on the U.S.Mexico Frontier*. Austin: University of Texas Press.
- VILA, PABLO. 1998 «Bordering and Policing Border Studies.» Ponència presentada en el College of Social and Behavioral Sciences Annyal Symposium 'From Borders to Fronteras/From Fronteras to Borders.' University of Texas at San Antonio. San Antonio. Marzo 12.
- Zizek, Slavoj. 1997 «Multiculturalism, or, the Cultural Logic of Multinational Capitalism». *New Left Review* 225: 285-1.